

ԿԱՐԼ ՄԱՐԺՍԸ ԵՒ ՄԱՐԺՍԻԶՍԸ *)

I

Մարքսի կեանքը, սօցիալ-քաղաքական, հրապարակախօսական գործունէութիւնը եւ գրական վաստակները.

Segui il tuo corso e lascia dir lo
gentil!

Հետեի՛ր ճանապարհիդ, և թող մար-
դիկ խօսեն, ինչ ուզում են:

Դաճէ.

19.

Ինտերնացիօնալի ծաղկումը:—Ռուսական սեկցիան:—Արգելափէ երեոյթ-
ները:—Ֆրանս-գերմանական պատերազմը:—Բակունիստներէ դիրքը:—Ին-
տերնացիօնալի երկու մանիֆեստը պատերազմի առթիւ:—Ֆրանսիական,
գերմանական և անգլիական բանուորութեան միջազգային-եղբայրական
համերաշխութիւնը:—Մարքսի նախատեսումը և նրա ճշգրիտ իրականացու-
մը:—Մարքսը քննադատում է Վիլհելմ կայսրի ճառերը, բողոքում է լղատ-
ւորութիւնդիայի գրաւման դէմ:

Բազելի կոնգրեսից յետոյ Ինտերնացիօնալի համար բաց-
ւում է մի նոր շրջան: 1869—71 թ. Ինտերնացիօնալը հաս-
նում է իր զարգացման ամենաբարձր աստիճանին: Մի կող-
մից նա ծաւալում է ամենուրեք, նորանոր սահմաններ գրաւում
իր ազդեցութեան տակ, միւս կողմից նա խորանում է իր ծրա-
գրային ձգտումներով և գործնէութեան տակտիկայով, ամրաց-
նում իր կազմակերպութեան հիմքերը, սերտ յարաբերութեան
մէջ դնում կենտրոնը ծայրերի՝ ազգային սեկցիաների հետ:
Ինտերնացիօնալը մուտք է գործում նոյն իսկ գիւղական պրո-
լետարիատի մէջ և մեծ կողմնակցութիւն ձեռք բերում նրա
խաւերում. Բազելի կոնգրեսի որոշումը՝ հողային հարցի նկատ-
մամբ, մեծ ընդունելութիւն է ունենում գիւղական պրոլետա-
րիատի մէջ: Եւ մի երկիր, Ռուսաստանը, որի սահմանները

ամբողջապէս փոխուած էին Ինտերնացիօնալի հոռութիւնքի առաջ, նոյն իսկ այդ երկրի ժընե ապաստանած էմիգրանտներէց հիմնուած է Ռի ազգային-ռուսական սեկցիա, Ռուսական սեկցիայի գլխաւոր ջանքերն էին՝ կողակ անխնայ պանսլավիզմի դէմ և աշխատել բոլոր սլաւոնական տարրերին, նոյն իսկ Աւստրիայում, գրաւել դէպի Ինտերնացիօնալը։ Ռուսական սեկցիայի ծրագիրն ու կանոնադրութիւնը կազմուած է ինքը կենտրոնական խորհուրդը, իսկ ռուսական սեկցիայի հետ թղթակցելու դերը ստանձնուած է Կարլ Մարքսը։

Այսպէս, եւրոպական գրեթէ բոլոր երկրներում և բոլոր ժողովուրդներին մէջ արմատանում և ընդարձակուած է նորանոր սահմանների մէջ Ինտերնացիօնալի ուժեղ շարժումը. «պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք»—մարտական լուրջնալը համարեա մօտեցել էր իր իրականացման պատմական մոմենտին։

Սակայն դա Ինտերնացիօնալի միայն դրական կողմն էր, նրա սրնթաց նուաճումների և յաղթական յաջողութիւնների հաշուեկշիռը։ Յաջորդ թուականից—1870-ից ի վեր—առաջանում են եւրոպայի ծոցում այնպիսի արտասովոր և ահազնադրող երևոյթներ, որոնք խանգարում են Ինտերնացիօնալի, միջազգային բանուորական կազմակերպուած շարժման նօրմալ յառաջագիծութեան ընթացքը և փաստապէս ֆլասում նրան։ Դա ֆրանս-գերմանական զարհուրելի պատերազմն էր՝ մի կողմից, դա ֆարիդի կոմունան՝ էր միւս կողմից։ Ինտերնացիօնալի յաջորդ տարուայ կոնգրեսը—1870 թ. սեպտեմբերի 5-ին Մայնցում—չի կայանում պատերազմի բռնկման պատճառով։

Մեզ չէ վերապահուած, ի հարկէ, այստեղ երկար ծանրանալու այդ երկու խոշոր երևոյթների վրայ. նրանք միայն կողմնակի կերպով են յարակցուած Ինտերնացիօնալի պատմական անցեալի հետ։ Սակայն ինչպէս էր Ինտերնացիօնալի վերաբերմունքը դէպի մէկ թէ միւս երևոյթը,—հարկաւոր է դրամասին գաղափար կազմել. ամենից առաջ՝ ինչպէս է արտայայտուել Մարքսը դրանց մասին,—անհրաժեշտ է իմանալ։

Կառավարչական և բուրժուական մամուլը՝ Ֆրանսիայում թէ Գերմանիայում, ջանքեր չէր խնայում պրոլոկայիայի ենթարկելու նոյն իսկ կազմակերպուած պրոլետարիատին։ Բացառութեամբ միայն մի քանի քաղաքների (Բրաունշվայգ, Միւնխէն, Բրեսլաւ, Աուգսբուրգ, Ալտենբուրգ) կազմակերպուած բանուորութիւնից, որի խաւերում որոշ արձագանք է գտնում բուրժուազիայի «հայրենասիրական» կոչը գերմանական մնացած քաղաքների կօմիտէները բուռն բողոք են յայտարարում բուրժուա-ֆեօդալական այդ ոճրագործ ձեռնարկի դէմ,

Նապոլէօնի խենթ աւանտիւրայի դէմ: Նոյն կերպ են վերաբերում ֆրանսիական սեկցիայի տեղական ճիւղերը: Միայն Նեօշատիի կոմիտէն մի ցանցառ կոչ է հրատարակում ֆրանսիական բանուորների հասցէին, որ նրանք զինուեն յանուն երբեմնի հանրապետական Ֆրանսիայի սիրոյն և դուրս գան գերմանական բէակցիայի դէմ կռուելու: Ֆրանսիական բուրժուազիան իր գահակալ աւանտիւրիստով հանդերձ, ինչ ասել կուզէ, իրանց հիացմունքն են արտայայտում «ինտերնացիօնալիստներ» այդ «գովելի հայրենասիրութեան» առթիւ: Սակայն ղևա գրչի արդիւնքն էր այդ կոչը, գիտէ՞ք. ցանցառ, ուստպիստ և ֆրազիօր բակունիստների քաղաքական ղոնքիշօտութեան արդիւնքն էր այդ քայլը: ⁶⁴⁾ Նրանք, որոնք պարսաւում էին ամենուրեք, իրանց ֆրազէօլոգիայի մէջ, քաղաքական ակցիօնը, ժխտում պետութեան, իշխանութեան գոյութիւնը, յանկարծ գէնքի են կոչում բանուորութեան մասնակցելու բռնակալ պետութիւնների այդ քաղաքական ոճրագործութեան:

Ներուպական միւս երկրներում ևս, որոնք ոչ մի անմիջական մասնակցութիւն չունէին պատերազմի մէջ, տեղի են ունենում հսկայական բանուորական ղեմնաստրացիաներ—Բելգիայում, Իսպանիայում և այլ տեղերում,—ուր միջազգային համերաշխութեան բուռն զգացմունքներով միացած պրօլետարիատը իր բողոքն ու զայրոյթն է արտայայտում այդ կործանիչ կռուի հասցէին:

Գերմանական բայխստագում բանուորութեան ներկայացուցիչներից միայն Բեքելն ու Լիբկնեխտն ին ձեռնպահ մնում պատերազմական կրեդիտի նկատմամբ և հակապատերազմական կրակոտ ճառեր արտասանում, մինչդեռ Լեասալեանները՝ Շվաբները, Հագենկլաւերը և նոյն իսկ Այզինախեանների հետ միացած Ֆրիշը տալիս են իրենց համաձայնութեան քուէն, առաջնորդուելով այն մոտիւններից, որ Նապոլէօնի յաղթութիւնը ոչ միայն կործանիչ նշանակութիւն կ'ունենայ Գերմանիայի համար, այլև խիստ կը ֆլասէ ֆրանսիական բանուորութեան: ⁶⁵⁾ Երկրորդ կրեդիտի ժամանակ սոց.-դեմ. բոլոր ներկայացուցիչները հակառակ ձայն են տալիս:

Սակայն թիչ դիրք է բռնում ինքը՝ ինտերնացիօնալի կենտրոնը դէպի այդ արիւնահեղ կատաստրօֆը:

Ինտերնացիօնալի կենտրոնը, Լոնդոնում, երկու մանի-

⁶⁴⁾ Այս կէտի վերաբերեալ տես. А. Луначарский, «Очеркъ развѣтѣя Интернаціонала», էր. 22.

⁶⁵⁾ Տես. «Die Gründung der deutschen Sozialdemokratie, eine Festschrift der Leipziger Arbeiter», էր 55.

Ֆեստ է հրատարակում (1870 թ. յուլիսին 23-ին և սեպտեմբերի 9-ին), երկուսն էլ արդենք Մարքսի գրչի:

Ընդհանուր խորհրդի կոչը՝ ուղղուած Ինտերնացիոնալի բոլոր անդամներին (An die Mitglieder der Internationalen Arbeiter-Assoziation in Europa und den Vereinigten Staaten—Միջազգային բանուորական խմբակցութեան անդամներին՝ Եւրոպայում և Միացեալ Նահանգներում), կազմում է մի ներդաշնակ սինթեզ այն բնութստ ու բողոքող տրամադրութեան, որ արտայայտել են Ինտերնացիոնալի զանազան սեկցիաները, մանաւանդ Ֆրանսիայում և Գերմանիայում: Աւաջին մանիֆեստի մէջ ընդհանուր խորհուրդը Մարքսի բերանով մերկացնում է այդ պատերազմի ամբողջ բնոյթը, Լուի Բոնապարտի 18 տարին շարունակ խաղացած աւանտիւրիստական խայտառակ դերը, նրա ծայրահեղ թշնամութիւնն ու հալածանքը Ինտերնացիոնալի դէմ: Նա յայտարարում է այդ կռիւը որպէս մի ոճրագործական խենթութիւն, որ կարող է վերջանալ զոսպոտիզմի կասարեալ յաղթութեամբ Հոլնոսի երկու կողմերում: Կոչը գերմանացիներին համարում է պատերազմի մէջ պաշտպանողական դիրքի մէջ: Սակայն եթէ գերմանական բանուորութիւնը թոյլ տուաւ, որ ներկայ կռիւը կորցնէ իր դեֆենզիւ (նահանջողական) բնաւորութիւնը և վերածուի մի յարձակողական կռուի ընդդէմ Ֆրանսիական ժողովրդի, այն ժամանակ յաղթութիւն թէ պարտութիւն, միևնոյն է. աւերիչ հետևանքներ պիտի ունենայ:

Սակայն ինտերնացիոնալի սկզբունքներն ու ձգտումները այնքան են ծաւալուած ու արմատացած Ֆրանսիական թէ գերմանական պրոլետարիատի մէջ, որ նա երբէք չի դաւաճանի դրանց: Յուլիսի 12-ին Ինտերնացիոնալի անդամները Փարիզում հրատարակում են «Reveil»-ի մէջ մի սրտառուչ և խորը գիտակցական մանիֆեստ՝ «Բոլոր ազգերի բանուորներին» վերնագրով:

«Կրկին անգամ—ասում է մանիֆեստը—վտանգ է սպառնում քաղաքական փառամոլութիւնը համաշխարհային խաղաղութեան, պատրուակ ունենալով եւրոպական հաւասարակշռութիւնը և ազգային պատիւը: Ֆրանսիական, գերմանական և սլաւոնական բանուորներ! միացնենք մեր ձայնը և բուռն ու միահամուռ կոչով արտայայտենք մեր ատելութիւնը ընդդէմ պատերազմի... Գերմանական եղբայրներ! մեր պառակտումը կարող է միայն զոսպոտիզմի կատարեալ յաղթանակին նպաստել Հոլնոսի երկու կողմերում... Բոլոր երկրներէ բանուորներ! մենք, միջազգային բանուորական խմբակցութեան անդամներս

ուղարկում ենք ձեզ, որպէս անքակտելի համերաշխութեան գրաւական. Ֆրանսիական բանուորութեան լաւագոյն ցանկութիւններն ու ողջոյնները՝ Այդ կոչին մեծ օվաքեաներով պատասխանում է Գերմանիայի բանուորութիւնը, հսկայական միտինգներ կազմելով բոլոր ինդուստրիաառատ քաղաքներում»... Չպէտք է մոռանանք—ասում է Գեմինիցում 50,000 բանուորների ներկայացուցիչ ժողովը իր կոչի վերջում,—որ բոլոր երկրների բանուորները մեր բարեկամներն են, իսկ բոլոր երկրների բռնակալները՝ մեր թշնամիները»⁶⁶⁾

Երրորդ կողմից՝ չեզօք երկրի—Անգլիայի—բանուորները իր եղբայրական ձեռքն է մեկնում Ֆրանսիական և գերմանական բանուորութեան, արտայայտելով իր խորին համոզմունքը, որ ինչ վախճան էլ ունենայ այդ զարհուրելի, աւերիչ կռիւը, միւսոյն է բոլոր երկրների բանուորների միջազգային սրբազան դաշինքը պէտք է վերջապէս արմատախիլ անէ ազգերի թշնամութիւնը և դրա հետ միասին արիւնահեղ պատերազմները:

Եւ Ինտերնացիօնալի ընդհանուր խորհուրդը՝ պրոլետարիատի այդ ըմբոստ տրամադրութեան, պիտակցական ակցիօնի և միջազգային-եղբայրական համարաշխութեան հանդէպ իրաւունք ունի սմեռայն հպարտութեամբ յայտարարելու իր մանիֆեստի վերջում հետեւեալը. «Մինչդեռ պաշտօնական Ֆրանսիան և պաշտօնական Գերմանիան ընկզմուել են եղբայրասպան կռուի մէջ, բանուորները, ընդհակառակը, առաքում են իրար խաղաղութեան ու բարեկամութեան աւետ ու ողջոյն: Այս միակ մեծ իրողութիւնը՝ առանց իր նմանն ունենալու անցեալում, բայց է անում մեր առաջ պայծառ ապագայի մեծ յոյսեր: Այդ իրողութիւնը վկայում է, որ հակառակ էին հասարակութեան՝ իր տնտեսական թշուառութեամբ և քաղաքական անմտութեամբ, ծնւում ու ծաղկում է մի նոր հասարակութիւն, որի միջազգային սկզբունքը պէտք է լինի խաղաղութիւնը, որովհետեւ իւրաքանչիւր ազգի մէջ տիրում է նոյն սկզբունքը—աշխատանքը: Այդ նոր հասարակութեան համար ճանապարհ հարթողը կազմում է միջազգային բանուորական խմբակցութիւնը»⁶⁷⁾

Սեպտեմբերի 5-ին Բրաունշվայգի կոմիտէն հրատարակում է Մարքսի գրած մի մանիֆեստը ուղղած գերմանական բանուորութեան, որտեղ նա պահանջում է պատուաւոր խա-

⁶⁶⁾ Erste Adresse des Generalraths über den deutsch-französischen Krieg» (տես Der Bürgerkrieg in Frankreich» էր. 16 և 18.

⁶⁷⁾ Ibid, էր. 19.

զաղութին Ֆրանսիայի հետ, մեծ հեռատեսութեամբ զարգացնում է այն միտքը, թէ ինչպէս Գերմանիայի Կուաճողական քաղաքականութիւնը մի համաեւրոպական վտանգ է նշանակում ապագայում, ապա ամենայն ճշտութեամբ նախատեսնում է, որ այդ կռուից՝ յետոյ Գերմանիան պիտի արագ յառաջագիմէ տնտեսական զարգացման մէջ և բանուորական շարժման կենտրոնը Ֆրանսիայից տիրափոխուելու է Գերմանիա։ Այսօր առանց ժաղաչափ վրիպման կատարելապէս իրականացած ենք տեսնում Մարքսի այդ նախատեսումը։ Մարքսի այդ մանիֆեստի առթիւ գերմանական տեղական կառավարութիւնը փակում է տպարանը, ձերբակալում բազմաթիւ սոցիալ-դեմոկրատներին և անխնայ ճնշում գործում համերաշխութեան գաղափարով տողորուած բանուորութեան դէմ։ Բերլին ու Լիբզնիստը ևս ենթարկւում են երկու տարուայ բանտարկութեան։

Ինտերնացիոնալի ընդհանուր խորհրդին երկրորդ ադրեսը (դարձեալ Մարքսի հեղինակութեամբ) հրատարակւում է սեպտեմբերի 9-ին, երբ պատերազմը մերկացել էր իր ամբողջ էութեամբ։ Մարքսը անխնայ ու հատուածողական ոճով է լուսարանում այն երևոյթը, որ փոխել էր իր սկզբնական բնոյթը։ Պաշտոյանոյական կոխը գերմանացիների կողմից վերածուել էր յարձակողական ու նուաճողական կռուի։ Մարքսը քննադատում է Վիլհելմ կայսեր ռայխստագին ուղղած ճառը, ֆրանսիական ժողովրդին ուղղած մանիֆեստը, որ իբր Գերմանիան հարկադրուած է գէնրի դիմում և միայն Նապոլէոնի դէմ կռուելու դիտաւորութեամբ։ Բայց յանկարծ նոյն կայսրի հրամանով հեղեղում է գերմ. զօրքը Ֆրանսիան, ուժակոծում Շտրասբուրգը և պաշարում Փարիզը։ Ընդհանուր խորհուրդը ողջունում է Փարիզում յայտարարուած հանրապետութիւնը, բայց միևնոյն ժամանակ բացատրում Մարքսի բերանով, որ այդ հանրապետութիւնը ոչ թէ ամբողջովին խորտակել է զահը, այլ զրաւել է նրա դատարկ տեղը. և դա ոչ թէ մի մեծ սոցիալական նուաճում է, այլ ազլային լնքնապաշտպանութեան մի միջոց։ Ժամանակաւոր հանրապետ. կառավարութեան պատասխանատու ֆունկցիաները զրաւել էին օրէնսդատները։ Այդ մանիֆեստից մենք իմանում ենք, որ ոչ միայն Ինտերնացիոնալի կենտրոնը, այլև գերմանական սեկցիան բուռն բողոք ենք արտայայտել Էլզաս-Լոթրինգիայի զրաւման առթիւ, որպէս մի բռնակալական քայլ Գերմանիայի կողմից—պաշտօնական Գերմանիայի կողմից։

«Թող միջազգային բանուորական-խմբակցութեան բոլոր երկրների սեկցիաները—վերջանում է մանիֆեստը այս կոչով—բանուոր դասակարգին գործնական շարժման մէջ պահեն։

Եթէ բանուորները մոռանան իրենց պարտականութիւնը, մնան պասսիւ վիճակի մէջ, այն ժամանակ ներկայ աւերիչ ու զարհուրելի կռիւը կը դառնայ սկիզբը միջազգային դեռ աւելի զարհուրելի կռիւների, և պատճառ կը դառնայ բոլոր երկրներում բանուորների նորանոր անկման ու պարտութեան՝ սրի ու թլուրի, հողի ու կապիտալի տէրերի միջոցով»⁶⁸)

Այս է ինտերնացիօնալի և նրա զանազան ճիւղերի դիրքը դէպի այն խոշոր քաղաքական երևոյթը, որպիսին էր ֆրանս-գերմանական պատերազմը։ Այդ դէպքը միջազգային կազմակերպուած պրօլետարիատի պատմական կենսընթացում առաջին պրօքն էր, որով նա ամենայն պատուով ու տակտով իր միջազգայնութեան և եղբայրական համերաշխութեան փառաւոր գրաւականն արտայայտեց։

20

Փարիզի կոմունան։—Մարքսի աշխատութիւնը կոմունայի մասին։—Համաշխարհային պատմական երևոյթի պրօլետարական ընդթը։—Բուրժուական Վերսայլը և յեղափոխական-պրօլետարական Փարիզը։—Կոմունայի raison d'être։—Ինչպէս է բնորոշուած Մարքսը կոմունայի երևութիւնը։—Կոմունայի կազմը։—Նրա արած փոփոխութիւններն ու մտքած ընթերցանները։—Ինտերնացիօնալի մասնակցութիւնը կոմունայի մէջ։—Կոմունայի պարտութիւնը Վերսայլի կառավարութիւնից։—Կոմունայի անկման խոր պատճառները։—Կոմունայի նշանակութիւնը պրօլետարիատի դասակ. կռուի համար։—Ֆրանսիայի հալածանքը, համաեւրոպական բէաղիւն ինտերնացիօնալի դէմ։

Ֆրանս-գերմանական կռուի հետ օրգանապէս շաղկապուած երկրորդ խոշոր երևոյթը կազմուած էր 1871 թ. Փարիզի կոմունան։ Եւ ինտերնացիօնալը դրանով աւելի էր շահագրգռուած, քան առաջին երևոյթով, որովհետեւ կոմունան, որպէս մի պատմա-քաղաքական փաստ, անմիջապէս կրում էր այն տարրի դասակարգային ընդթը, որի պատմական գոյութեան վրայ խարսխուած էր պրօլետարիատի միջազգային կազմակերպութիւնը։

1871 թ. մայիսի 28-ին Փարիզի կոմունան վերջնականապէս պարտուելուց երկու օր յետոյ, մայիսի 30-ին, Կարլ Մարքսը Լոնդոնում ընդհանուր խորհրդին ներկայացնում է իր աշխատութիւնը՝ «Der Bürgerkrieg in Frankreich» («Քաղաքային կռիւը Ֆրանսիայում») վերնագրով, որը ընդհանուր խորհուրդը հրատարակում է իրրեւ ինտերնացիօնալի պաշտօնական աղբիւր կոմուն-

⁶⁸) «Zweite Adresse des Generalraths über den deutsch-iran Zölschen Krieg (Ibid), էր. 26)».

նայի վերաբերելու ինչպէս տեսնում ենք այս փաստից ևս, Մարքսը համարում էր ինտիրնացիօնալի մտաւոր ղուկը, նրա բոլոր տեսական-սկզբունքային արտայայտութիւնների և տակտիկական որոշումների ղեկավարն ու տոն տուողը: Եւ եթէ մենք բաւական երկար ծանրացանք ինտիրնացիօնալի վրայ, այդ բացառապէս այն պատճառով, որովհետեւ դրանով մենք աշխատում էինք լոյս սփռել Մարքսի սոցիալ-քաղաքական գործունէութեան վրայ, չէ որ վերջինս կազմում է մեր իսկական թեման յօդուածներէս I սերիայի մէջ:

Մարքսի վերոյիշեալ գրքոյկը մի նմանօրինակ փառահեղ դոկումենտ է նրա պատմական հետազոտութիւններից, ինչպէս նրա «Դասակարգային կռիւները Ֆրանսիայում», «Լուի Բոնապարտի 18 բրիւմերը», ապա «Յեղափոխութիւնը և հակայեղափոխութիւնը Գերմանիայում» գրքոյկներն են, որոնց մասին մենք խօսել ենք իրանց տեղին ու ժամանակին:

Իր «Քաղաքացիական կռիւը Ֆրանսիայում» վերնագրով աշխատութեան մէջ Մարքսը համառօտ, ուժեղ գծերով և սուր ռճով նկարագրում և լուսաբանում է մեծ վարպետութեամբ այն փոթորկալից կարճատեւ շրջանը, որ կրում է իր վրայ Փարիզի կոմունա անունը՝ Ֆրանսիայի 70-ական թուականների պատմութեան մէջ: Փարիզի կոմունա—դա համաշխարհային—պատմական մի արտասովոր երևոյթ էր համաշխարհային հոգեւէ ստացած մայրաքաղաքում. դա քաղաքական կռուի ամենաբարձր աստիճանի, պօտենցիել արտայայտութիւնն էր, որ երկպալան ազդերի կոչւորական դարաւոր զարգացումն էր հասունացրել և արտաբերել:

Շնորհիւ Ֆրանսիայի տնտեսական և քաղաքական զարգացման, սկսած 1789 թուականից, Փարիզը հասել էր այն աստիճանին, որ այնտեղ չէր կարող մի յեղափոխութիւն բրնկուել առանց շատ թէ քիչ պրօլետարական բնաւորութիւն ունենալու: Բուրժուական ամեն մի յեղափոխական յաջող ակտի ժամանակ՝ ձեռք բերուած պրոլետարիատի արեան գնով, միշտ Փարիզի բանուորութիւնը ձեակերպել է իր յատուկ դասակարգային պահանջները և իրականացման առաջադրել ներանց: Նայած Փարիզի բանուորների զարգացման աստիճանին և քաղաքական հասունութեան, նրանց պահանջները ու շարժումը կրել են ամեն անգամ արմատական կամ չափաւոր, գիտակցական կամ տարերային բնաւորութիւն:

1871 թուականի Փարիզի կոմունան՝ իր հեղեղային արտացոլումներով, անմիջական արդիւնք էր Փարիզի բանուորու-

թեան դասակարգային խոր զիտակցումեան, քաղաքական անվիճելիութեան եւ յեղափոխական-ուղիական խիզախութեան:

1870 թ. սեպտեմբերի 4-ին յայտարարուած է հանրապետութիւն, աւանտիւրիստ Բոնապարտի կայսրութիւնը մի հաւուածով գերեզման է իջնում: Այդ օրից սկսած հիւսւում է դասակարգային յարաբերութիւնների վտանգաւոր հանգեցը՝ հանրապետական կառավարութեան գլուխն անցած խոշոր բուրժուական-կալուածատիրական ներկայացուցիչների եւ Փարիզի զինուած պրոլետարիատի միջև: Մինչև յաջորդ տարուայ յունուարի 28-ը, երբ պաշարուած ու քաղցած Փարիզը յամառ դիմադրութիւնից յետոյ անձնատուր է լինում գերմանական զօրքնի, քաղաքացիական խոշոր ընդհարումներ տեղի չեն ունենում: Այդ օրուանից յետոյ յեղափոխական պրոլետարիատը տենդային եռանդով մորբիլիզացիայի մէջ է դնում իր բոլոր մարտական ոյժերը եւ կազմակերպում «Ազգային Պահակախումբ» («Nationalgarde») անունով յայտնի զօրագունը, բաղկացած գրեթէ ամբողջապէս բանուորներից: Բուրժուական կառավարութիւնը՝ գլուխ ունենալով Թիլոտի նման դաւաճան, խաբեքայ եւ փառամոլ մի մարդ, վտանգուած էր գտնում իր տիրապետութիւնը, քանի շարունակէր յեղափոխական պրոլետարիատը իր զինուած եւ ինքնամփոփուած դիրքը: Մարտի 18-ին Թիլոտը հրամայում է բոնապարտիստական զօրագնդին գրաւել Ազգային Պահակախմբի թնդանօթներն ու հրացանները: Փորձը անաջող է անցնում: Դա ընդհարման սիգնալն էր արդէն: Ազգային պահակախումբը, զինավարժ, ոգևորուած բանուորութիւնը տիրանում է ամբողջ Փարիզին: Բուրժուական կառավարութիւնը, տիրապետող դասակարգը, բոլոր լեզիտիմիստները, օրլէանիստներն ու բոնապարտիստները, ապա կղերը փախուստ են տալիս եւ ապաստան որոնում Վերսայլում: Ծայրահեղ բեռներ, թշնամական բանակներ են դառնում երբեմնի արքայական Վերսայլն ու յեղափոխական-պրոլետարական փարիզը: Մարտի 26-ին ընտրւում է Փարիզի կոմունան եւ 28-ին պաշտօնապէս յայտարարուած նրա գոյութիւնը:

«Փարիզի պրոլետարները»—ասում է բանուորական ներկայացուցիչներից ընտրուած կենտրոնական կոմիտէն իր մարտի 18-ին արձակած մանիֆեստի մէջ—«տիրապետող դասակարգերի պարտութեան ու դաւաճանութեան ներկայ մօմենտին ըմբռնել են, որ հասել է արդէն ժամը ազատելու եւ տիրելու այն դրութեան, որով նրանք կարողանան իրենց ձեռքն առնել բոլոր հասարակական գործերի ղեկավարութիւնը... Ներսնք հասկացել են, որ նրանց ամենաբարձր պարտականու-

թիւնն ու բացարձակ իրաւունքն է՝ իրանց տէր դարձնել իրենց սեփական վիճակի, ճակատագրի և իրենց ձեռքը գրաւել կառավարութեան ոյժը, ղեկը»⁶⁹⁾

Ահա Փարիզի կոմունայի *raison d'être*, իրենց՝ կոմունիստներին, խոստովանութեամբ:

Կարլ Մարքսը բնորոշում է կոմունայի էութիւնը այսպէս. «Կայսրութեան ուղղակի հակառակ ձևը կաղմում է կոմունան: «Սօցիալական հանրապետութեան» հասցէին ուղղուած այն կոչը, որով Փարիզի պրոլետարիատը առաջ վարեց փետրուարեան յեղափոխութիւնը, այդ կոչով նա արտայայտում էր միայն մի անորոշ (նոտրգիրը մերն է) պահանջ դէպի մի այնպիսի հասարակապետութիւն, որ պիտի վերացնէր ոչ միայն դասակարգային տիրապետութեան միապետական ձևը, այլև հէնց ինքը դասակարգային տիրապետութիւնը: Կոմունան կաղմում էր այդ հասարակապետութեան որոշ (նոտրգիրը մերն է) ձևը»⁷⁰⁾ «Շահերի այն բազմակողմանիութիւնը—ասում է Մարքսը մի այլ տեղ—որոնք արտայայտում էին կոմունայի մէջ, վկայում են, որ նա բոլորովին դիմացկուն քաղաքական ձև էր, մինչդեռ նախկին կառավարութեան բոլոր ձևերը էապէս ճնշող բնաւորութիւն են ունեցել: Կոմունայի ճշմարիտ գաղտնիքը հետևեալն էր նա էապէս բանուոր դասակարգի կառավարութիւնն էր, կոուի արդիւնքը՝ արդիւնաբերող դասակարգի, ընդդէմ իւրացնող դասակարգի, դա այն վերջին քաղաքական ձևն էր, որի միջոցով պիտի ի կատար ածուի աշխատանքի տնտեսական ազատագրութիւնը (նոտրգիրը մերն է): Առանց այս վերջին պայմանի կոմունալ կազմակերպութիւնը մի ինքնախաբէութիւն ու անկարելիութիւն է: Արդիւնաբերողների քաղաքական տիրապետութիւնը չի կարող իր գոյութիւնը պահանջել՝ իր հասարակական ստրկութեան յաւիտենականացման հետ միասին: Այդ պատճառով պէտք է կոմունան ծառայէր իբրև մի լուծ խորտակելու համար այն տնտեսական հիմքերը, որոնց վրայ կրթնում էր դասակարգերի և դրանով հանդերձ դասակարգային տիրապետութեան գոյութիւնը: Եթէ մի անգամ ընդմիջտ ազատագրում է աշխատանքը, այն ժամանակ իւրաքանչիւր մարդ դառնում է մի աշխատաւոր, և արտադրողական (*produktiv*) աշխատանքը դադարում է դասակարգային յատկութիւնը լինելուց»⁷¹⁾

⁶⁹⁾ K. Marx, «Der Bürgerkrieg in Frankreich», հր. 43.

⁷⁰⁾ K. Marx, *Ibid*, հր. 45.

⁷¹⁾ *Ibid* հր. 49.

Այսպէս է ընդորոշում Մարքսը Փարիզի կոմունայի էութիւնը, նրա գոյութեան իմաստը: Մարքսը վերագրում էր նրան հասարակական կեանքի արմատական յեղաշրջման այն դերը, ինչպիսին պէտք է ունենայ ապագայ սոցիալիստական հասարակական կազմը: Կոմունան իր երկու ամսուայ գոյութեան ընթացքում փաստապէս իրականացրել էր այն ծրագրային միջնորդութիւնները, որ այսօր պաշտպանում են պարլամենտական հողի վրայ բոլոր երկրների սոցիալիստական կուսակցութիւնները և որի իրականացումը դեռ երկար տարիներ յամառ աշխատանք, դասակարգային կռիւ է պահանջում:

Փարիզի կոմունայի կազմը կառուցուած էր բոլորովին դեմոկրատական հիմքերի վրայ: Սրա անդամները ընտրուած էին ընդհանուր ձայնաւոյթեամբ Փարիզի զանազան շրջաններից, նրանք պատասխանատու էին և ամէն ժամանակ փոփոխելի: անդամների մեծագոյն մասը բանուորներ էին և բանուորական ներկայացուցիչներ: օտարները նոյնիսկ ընտրելու և ընտրուելու իրաւունք ունէին: որովհետեւ կոմունան կրում է մի «համաշխարհային հասարակապետութեան դրօշակ»: Կոմունան մի ընդհանուր, հաւաքական և բարձրագոյն մարմին էր, որ միաժամանակ օրէնսդիր և զործադիր ֆունկցիաներ էր պարունակում իր մէջ: Կոմունան քաղաքական ոյժը գրաւելուց յետոյ անխնայ վերջ է տալիս հին հասարակական ինստիտուցիաներին: Նա վերջացնում է մշտական զօրքը և յայտարարում ժողովրդական միլիցիա, նա ոչնչացնում է հին բռնապարտիստական-բւրժուական ոստիկանութիւնը, պետական պաշտօնավարութիւնը, դատարանական կազմը և բոլոր տեղերը նորից լրացնում ընդհանուր ընտրողական սկզբունքով: Նա բաժանում է եկեղեցին պետութիւնից, դպրոցներում բոլորովին վերացնում կրօնը և յայտարարում այն մասնաւոր խղճի գործ, ապա եկեղեցու հսկայական ունեցուածք վերածում ազգային սեփականութեան: Կոմունան հրապարակական հանդիսաւորութեամբ այրել է տալիս զինուորական—գլխահատութեան այն հրէշային գործիքը, որ հին կառավարութիւնը այնքան յաճախ գործ էր ածում: Նա խորտակել է տալիս այն վիթխարի յախթական սիւնը՝ որպէս շովինիզմի և ժողովրդների թշնամական ինստիտուտները վերգտող մի սիմվոլ, որ կառուցել է Նապոլէօն I-ը 1809 թ՝ պատերազմի ժամանակ նուաճուած թշուառութիւններից: Նոյնպիսի փոփոխութիւններ և արմատական րէֆորմներ մշտնջնում է կոմունան տնտեսական հողի վրայ՝ արգիւնաբերութեան զանազան ճիւղերում:

Ինտերնացիօնալի վերաբերմունքը դէպի Փարիզի կոմուն-

նաև միանգամայն պարզ է: Նա ոչ միայն իր ուղղած ազդեցիկ մէջ ողջունում և իր խորին հիացմունքն էր արտայայտում Փարիզի բանուորութեան այդ հերոսական յաղթութեան համար, այլև ակտիւ աջակցում էր կոմունայի գործունէութեան: Հէնց իրա կոմունայի անդամների պատկառելի տոկոսը ինտիրնացիօնալիստներ էին: Ֆրանսիական սեկցիայից հիմնուել էր Փարիզում մի կոմիտէ, որ իբրև օժանդակ մարմին աջակցում էր կոմունայի բոլոր ձեռնարկներին: Ինտիրնացիօնալի մայիսի 20-ին կայացած արտաքոյ կարգի նիստը մշակել է հետևեալ ընդօրինցիան կոմունայի մասին. «Խնտերնացիօնալի քաղաքացիները—որ միաժամանակ կոմունայի անդամներն են —տուած բացատրութիւնը ճանաչելով կատարեալ օրինակահաշիւով այն հիմքերից բխած, որոնք որոշել են նրանց գործնէութեան եղանակը, խնդրում ենք կոմունայի անդամներին, միշտ պաշտպանելով բանուորութեան շահերը, գործ դնեն բոլոր հնարաւոր միջոցները, որպէս զի Վերսայլի կառավարութեան դէմ ուղղուած կռուի մէջ կարեւոր միութիւն պահպանուի կոմունայի շարքերում...» (72)

Այս տողերից երևում է, թէ ինչ մասնակցութիւն է ունեցել Խնտերնացիօնալը կոմունայի գործունէութեան մէջ: Կենտրոնը իր խորհուրդներով, ինստրուկցիաներով, իսկ Ֆրանսիական սեկցիան իր կենդանի, ակտիւ մասնակցութեամբ զարկ էին տալիս կոմունայի ձեռնարկների յաջողութեան:

Սակայն կոմունայի գոյութեան օրերը հաշուած էին. նա ընդամենը երկու ամսուայ կեանք ունեցաւ, մայիսի 28-ին ընկան ղինուած պրոլետարիատի վերջին անվեհեր հերոսները: Այլապէս չէր կարող լինել: Թէև Վերսայլի կառավարութիւնը՝ իր «Ազգային ժողովով», ոչ մի կողմնակցութիւն չունէր Փարիզի թէ միև Ֆրանսիական քաղաքների միջին դասակարգի մէջ, թէև նա կորցրել էր իր հեղինակութիւնը գիւղային թաղերի և Թիլոյի ձեռնարկած խորամանկ միջոցները՝ կողմնակցութիւն վաստակելու համար, միշտ ապարդիւն էին անցնում, այնուամենայնիւ Վերսայլում ամբացած բուրժուազիան յաղթեց, որովհետև նրա կառավարութիւնը գերաքանակ սուխուաւորների գրեւոր էր կուտակել իր տրամադրութեան տակ: Բիսմարկը Փարիզի ըմբոստ պրոլետարիատին չնկճելու համար զիջել էր Թիլոյի կառավարութեան թախանձանքներին և բռնապարտիան գերի վերցրած գնդերին յետ ուղարկել Ֆրանսիա: Ի՞նչ կարող էր անել 96,000 կուռուղներից բաղկացած կոմունայի Ազգային

72) Gustav Jaech, «Die Internationale» եր. 127.

Պահակախումբը Վերսայլի 142000 զինավարժ, կազմ ու պատ-
րաստ զորքի հանդէպ: Կարլ Մարքսը հիասքանչ տողերով և
խորին վարպետութեամբ է ներկայացնում կոմունայի վերջին
օրհասական ռոպէները, մարտնչող պրոլետարիատի հերոսական
ճիգերը և ապա նկարագրում այն անլուր լարարոտութիւն-
ները, որ Թիլոյի կառավարութիւնն էր կատարել Փարիզում,
անխտիր սրի անցնելով նոյն իսկ կանանց ու մանուկներին:

Սակայն ընդհանրապէս կոմունայի անկման պատճառները
շատ աւելի խորն են: «Բուրժուազիան կորցրել էր ազգը տի-
րապետելու ընդունակութիւնը, իսկ բանուոր դասակարգը դեռ
չէր տիրացել այդ ընդունակութեան»⁷³) Մարքսի այս փոք-
րիկ նախադասութիւնը բացատրում է մի ամբողջ պատմական
պրոցեսի ներքին գաղտնիքը: Թէև բուրժուական կառավարու-
թիւնը իր տանը տէրը չէր այլևս, մերկացրել էր իր ամբողջ
մնանկութիւնը, կորցրել իր հմայքը ազգաբնակչութեան լայն
խաւերի մէջ, բայց և այնպէս պրոլետարիատը ևս դեռ չէր
իւրացրել ամբողջութեան տիրապետելու և իր դասակարգային
սկզբունքները իրականացնելու ընդունակութիւնը: Ֆրիդրիխ
էնգելսը աւելի խորն է ծանրանում խնդրի այդ կողմի վրայ
կոմունայի քսանամեայ տարեդարձի (1891 թ.) առթիւ գրած
իր յառաջաբանի մէջ, Մարքսի գրքոյկի երրորդ հրատարա-
կութեան համար: Ձէր կարող կոմունան պահպանել իր գոյու-
թիւնը՝ իր սոցիալիստական-կոմունիստական տենդենցիաներով,
որովհետեւ, տնտեսական ֆակտորների զարգացումը, հասարա-
կական ընթացիկ յարաբերութիւնների հասունացումը դեռ չէին
բոլորել այն կատարելագործուած շրջանը, որպէսզի հնարաւոր
լինէր հասարակական ստրուկտուրայի այդ աստիճան արմա-
տական յեղաշրջումը: Միւս կողմից կոմունայի բաղկացուցիչ
տարրերը, ինչպէս էնգելսն է ցոյց տալիս, հարազատ և խո-
րը գիտակից սոցիալիստներ չէին: Կոմունայի փոքրամասնու-
թիւնը պրոլետոնիստներ էին՝ Ինտիւրնացիօնալի անդամներ,
որոնց մանր-բուրժուական պրոպոնիզմը անհամակերպելի մի ուսմունք
էր զուտ պրոլետարական-գիտական սոցիալիզմի հետ: Մեծամասնու-
թիւնը բլանքիստներ էին, որոնք սոցիալիստներ էին սոսկ
յեղափոխական-պրոլետարական խնստինքտներից մղուած: Ու-
րեմն նոյն իսկ եթէ տնտեսական հասարակական պայմանները
ներէին, կոմունայի անդամները նրանք չէին, որ կոչուած լի-
նէին իրականացնելու հարազատ սոցիալիստական հասարա-
կական կարգերը:

⁷³) K. Marx, «Der Bürgerkrieg in Frankreich» էր. 45.

Այդպիսի սոսկալի վախճան ունեցաւ երկամսեայ կոմունան, թողնելով մի համաշխարհային-պատմական խոշոր գիծ 19-րդ դարու քաղաքական հարուստ դէպքերի պատմագրութեան մէջ: Փարիզի կոմունան իր նշանակութեամբ կազմեց մի փայլուն ու պատկառելի հատուածը նորագոյն բանուորական շարժման պատմութեան մէջ: Եւ դեռ ապրիլի 17-ին 1871 թ. էր որ Կարլ Մարքսը իր ընկեր Գուդելմանին ուղղած մի նամակում ամենայն իրաւամբ շեշտում է ի միջի այլոց հետեւելը. «բանուոր դասակարգի կոիւր՝ կապիտալիստ դասակարգի և նրա պետութեան դէմ, մտաւ մի նոր ֆազիսի մէջ Փարիզի պրոլետարիատի հռուի միջոցով: Ինչպիսի ընթացք էլ ունենան իրերը, միևնոյն է, մի նոր ելակէտ է ձեռք բերուել իր համաշխարհային պատմական նշանակութեամբ»⁷⁴):

Մինչև Փարիզի կոմունան, Մարքսը համաւերոպական յեղափոխական ծանրակշիռ կէտը, առանցքը որոնել է Լոնդոնում: Նոյն իսկ Մարքսը սպասել է, որ Լոնդոնական ցամաքում հուրհրատող յեղափոխութիւնը իր շանթահար արձագանքը պիտի հաղորդէ Անգլիային, առաջ բերէ սոյնտեղ այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնց անդրադառնումները համաշխարհային ներդործութիւն պիտի ունենան բոլոր երկրներում: Սակայն Անգլիայի բանուոր դասակարգի և նրա պարագլուխների բռնած դիրքը կոմունայի հանդէպ, համոզում են Մարքսին, որ նա շատ աւելի էր դնահատել Անգլիայի տնտեսական հասունութեան գաղափարական (իդէալ) արտացոլումները, քան հարկաւոր էր:

Կոմունայի անկումից յետոյ ծանր կրիզիսի մի շրջան է բացւում Ինտերնացիոնալի համար: Ֆրանսիական կառավարութիւնը մասսայական կոտորածներով պսակած իր խայտառակ յեղափոխութիւնից յետոյ, զարկ է տալիս հալածանքի, բանտարկութեան և բացառիկ օրէնքների մի անգութ քաղաքականութեան ընդդէմ Ինտերնացիոնալի վերջին ֆագորդների Ֆրանսիայում: Նա շրջաբերականներ է ուղարկում իր բոլոր դեսպաններին՝ Եւրոպայում և Ամերիկայում, ուր ամենախայտառակ և ստոյգ նկարագրութեամբ աշխատում էր Ինտերնացիոնալին վարկաբեկ անել օտար պետութիւնների առաջ, հաղորդելով նրանց Ինտերնացիոնալի ծրագրի փոխարէն, անարխիստ-բակունիստների «Alliance»-ի («Դաշնակցութիւն») ծրագիրը, որ ոչ մի առնչութիւն չունի Մարքսի մտքի արդիւնք ծրագրի հետ: Ինտերնացիոնալի ընդհանուր խորհուրդը

⁷⁴) «Neue Zeit» XX տարի, 1 հատ, եր, 710

հարկադրուած է զգում անգլիական և արտասահմանեան մեծ-
թերթերում մերկացնելու Ֆրանսիական կառավարութեան այդ
սնամօթ ստախօսութիւնը:

Սարսափելի ընկերան՝ ինտերնացիօնալի անդամների և
սեկցիանների դէմ, համաեւրոպական ընաւորութիւն է ստանում:
Բոլոր երկրներում էլ, թեթեւ բացառութեամբ Անգլիայի և
Շվեյցարիայի, անխնայ հալածանք է սկսում ինտերնացիօ-
նալի դէմ: Ֆրանսիական կառավարութիւնը այն աստիճան էր
կատաղել, որ պահանջում էր օտար պետութիւններից իրան-
յանձնելու արտասահման ապաստանած Ֆրանսիայի ինտերնա-
ցիօնալիստներին: Բոլոր երկրների «յանցաւոր» պարագլուխնե-
րը ամփոփուել էին երկու նշանաւոր կենտրոններ՝ Լոնդոն և
ժընև: Բանտւորական միջազգային խմբակցութիւնը դարձել էր
միջազգային բուրժուազիայի համար մի միջազգային «ծիւազ»
ու «հրէշ», որ սպառնում էր «մօտիկ ապագայում» վերացնել կու-
սիտալի և աշխատանքի յաւիտենական անտաղոնիլմի «եւրանելի» վի-
ճակը: Այդպէս, կոմունայից յետոյ ինտերնացիօնալը ևս դի-
մաւորում էր իր պատմական վախճանին: Ո՛րն էր նրա գո-
յութեան վերջին ակտը և նրա հետաքրքրական վախճանը,—
կը տեսնենք այդ հետեւեալ անգամ:

Ք. Իշխանեան

(Կը շարունակուի)